

Μούσα. Αττική λήκυθος. 5ος αι. π.Χ.

Αθηναία οστή. Αττική λήκυθος. 5ος αι. π.Χ.

ΟΙ ΑΤΘΙΔΕΣ ΤΟΥ Ε΄ ΚΑΙ ΤΟΥ Δ΄ π.Χ. ΑΙΩΝΑ (η άλλη όψη του νομίσματος)

Στην αρχή του ενδιαφέροντος μελετήματος της κ. Eva Cantarella, που δημοσιεύεται στο τεύχος αυτό της «Αρχαιολογίας», η φίλη Καθηγήτρια παρατηρεί ότι ορισμένες εκδηλώσεις της παλιάς — της πριν από την ίδρυση των ἀστεων — γυναικείας δύναμης, θα μπορούσαν να εντοπισθούν και στην αθηναϊκή κοινωνία της κλασικής περιόδου.

Τις «εκδηλώσεις» αυτές, για τις οποίες η κ. Cantarella δεν κάνει ειδικότερο λόγο, ενόμισα ότι θα μπορούσα να απαριθμήσω στο σύντομο αυτό άρθρο. Με την ευκαιρία προσθέτω και ορισμένες ειδικότερες παραπρήσεις μου όσο κι αν αυτές έρχονται σε αντίθεση και προς το πνεύμα του μελετήματος της κ. Cantarella αλλά και προς τον γνωστό κοινό τόπο, κατά τον οποίο στην κλασική Αθήνα οι γυναικές δεν αποτελούσαν παρά τμήμα του πληθυσμού αμελητέο, καθώς δεν είχαν άλλο προορισμό από το να λειτουργούν ως απλές παιδοποιητικές μηχανές.

Παν. Δ. Δημάκης

Καθηγητής «Παντείου» Ανωτάτης Σχολής

Σε πολλά από όσα σχετικά έργα κυκλοφόρησαν τελευταία προβάλλονται αυτές ακριβώς οι απώψεις.¹ Στην υποδέσμιμη της γυναικείας παρουσίας στην Αθήνα, συντέλεσε κατάλλους και η γνωστή ευρεία διάδοση της παιδεραστείας.²

Βέβαια δεν θα ήταν δυνατόν να ισχυριστεί κανείς ότι διέταξε αυτές οι απώψεις είναι υπερθολικές. Θε μπρούσε, όμως, να παραπρημεῖ ότι δεν αποτελούν πάρα τη μία μόνο όψη του νομίσματος.

Φαινεταί ότι στη δημιουργία της εικόνας αυτής συντέλεσε όχι λίγο και το περίφημο χωρίο του Δημοσθένη (59, 122) στο οποίο, αλλώστε, αναφέρεται πιο πάνω και η κ. Cantarella. Σύμφωνα μ' αυτό «έχουμε τις εταιρείες για την ηδονή, τις παλακίδες για την καθημερινή περιποίηση του σώματος και τις σύζυγους για να μας κάνουν γνώσια παιδιά και να τις έχουμε πιστούς φύλακες του σπιτιού». Πρόκειται για ένα χωρίο που δημιουργήσει όχι λίγες παρεξήγησης γύρω από τη θέση των ατθίδων. Άλλα και το ήδης θάλευα των ανδρών της Αθήνας, τους οποίους εμφανίζει περίπου ως εκδόσους που είχαν ανάγκη των περιποίησών όχι μιας αλλα... τριάντα πατηγώνων γυναικών: των εταρών, των παλλακίδων και των συζύγων. Όμως ελάχιστοι Αθηναίοι υπέρθινοι άδοκοι μοι –οικονομικών τουλάχιστον!– ώστε να μπορούν να απολαμβάνουν κατ' αυτόν των ιδιαιτέρα πολυτελή και ποικιλόμορφο τρόπο τη ζωή! Μη λημνούσουμε ότι μια αυλήτρια για τις υπηρεσίες της μιας και μόνο νόχτας ζητούσε (μετά την περίοδο των πελοποννισιακού πολέμου) δύο όλοκληρες δραχμές και μιά εταίρα μια ολόκληρη περιουσία.

Βέβαια στα θέματα των γυναικών οι Αθηναίοι, ως 'Ιωνες που ήσαν, υπήρξαν, αρχικά τουλάχιστον, αρκετά συντηρητικοί. Μόνον αργότερα, σταν η αθηναϊκή κοινωνία υπέστη την επίδραση μιας ολόκληρης ευρώς παραγόντων, υπερκράτησαν τα παλιά συντηρητικότερα έθυμα και δημιουργήθηκαν καταστάσεις που συνεπέλεσαν στην... σε αρκετά επιπέδα, ανεξαρτοποίηση των ατθίδων. Ένας από τους κυριότερους αυτούς παράγοντες υπήρξε και το υπερπόντιο εμπόριο που κρατούσε μεγάλο αριθμό των ανδρών της πόλης μακριά από τους «οίκους» τους πολλές φορές για πολλούς μήνες που καὶ χρόνια, πράγμα που είχε ως συνέπεια την ανόδο των γυναικών της οικογένειας –και ιδίως της σύζυγου– γιατί αυτές πια αναλάμβαναν τη διοίκηση των δούλων, των γεωργικών εργασιών και γενικότερα τη διεύθυνση του «οίκου» (η σε τέτοιες περιπτώσεις συμ-

παράσταση των κάποιων στην πόλη παραμενόντων αρρένων συγγενών του συζύγου δεν ήταν πάντα άμεση ή συνεχής). Η επέκταση του θαλάσσιου εμπορίου είχε κι ένα άλλο έμεσο αποτέλεσμα: την άνοδο του θιατικού επιπέδου της πόλης και τη δημιουργία νέων πιο ανοιχτών κοινωνικών σχέσεων, που σε τελευταία ανάλυση συμπαρέσυραν προς τα άνω και το επίπεδο των ατθίδων.

Επίσης και το θέατρο συντέλεσε στην άνοδο της θέσης των γυναικών της Αθήνας: η παρουσία στη σκηνή πλήθους σπουδαίων και δυναμικών γυναικών όπως η Αντιγόνη, η Μήδεια, η Φαιδρά –και ποσες άλλες...– εδίδασκε στις Αθηναίες που επιληφθούσαν, θέβαια, καταλεπτώς τα των δραμάτων αυτών, τι ήσαν αέις να κάμουν και τους άντρες τις ικανότητες και δυνάμεις έκριψε το γυναικεί φύλο και τους οδηγούσυνε στο να προσανατολίζονται αναλόγως. Πολλές φορές κατέληγαν στο συμπέρασμα, όπως οι γέροντες στην «Λυσιοτράπη», στην, 1014: ούδεν έστιν θηρίο γυναικός μαχώντερον / ούδε πύρ, ούδε ὥδε αναίσθησις ούδεμια πάρδαλις.

Στη χειραρφήση των ατθίδων πρέπει αναμφίβολα να συντέλεσε και ο Πελοποννησιακός πόλεμος που για δεκαετίες κράτησε –άλλοτε για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα κι άλλοτε για μικρότερα, αλλά πάντα συχνότατα– μακριά απ' τη σπίτια τους Αθηναίων ασυζύγους και πατέρες, έτοις ώστε και πάλι οι γυναίκες να αναγκάζονται –η και να επωφελούνται...– να αναλαμβάνουν τα γνία στο ουριαγκικό οίκο.

Στην, καθ' ένα τρόπο, απελευθέρωση των ατθίδων, συντέλεσε ακόμη και η επαφή των Αθηναίων με την ευκαιρία κινών εστρών, αθλητικών αγώνων και τα παρόμιο, με τους κατοίκους δωρικών πολεών όπου, κατ' αρχήν ήταν καλύτερη. Άποτε τις επαφές τους αυτές και τις κατ' ανάγκην συγκριδείσι, πολλά εδιδόσκαντον οι Αθηναίοι ασύζυγοι... Όλ' αυτά, και όχι μόνο αυτά, συντέλεσαν στην άνοδο της θέσης των γυναικών της Αθήνας, ιδίως κατά τον Δ'.Π.Χ. αιώνα.

Όσοι μιλούν για άπολμες και καταπιεσμένες ατθίδες που κλείσιμες μέσα στους γυναικώντες δεν συναντούσαν και δεν έρχονταν σ' επαφή με κανένα έγνων άντρα, που δεν ήταν παρά μόνο να κάνουν παιδιά, ασφαλώς υπερβάλλουν. Μύρια στα κειμένα που μιλούν για το αντιθέτο. Οι αντιλήψεις είχαν άλλαξε δρόμη κατά το τέλος της κλασικής εποχής: Οι πηγές μιλούν για γυναικες που βρίσκονται κλίμες δικαιολογίες για να περνούν την έωθρημα του συζύγου-

κού τους οίκου: η μία πήγαινε στη γειτονίσια της για να πάρει φωτά για ανάψει το τζάκι της, η άλλη που ειδικεύοταν στους τοκετούς πήγαινε να βοηθήσει μιαν εποιμένενη γνωστή της, μια τρίτη που γνώριζε από έργο κούρας στη σπίτι μιας φίλης της που την είχε προσκαλέσει για κάτι τέτοιο.³ Δεν έλειπαν και εκείνες που περνούσαν μέσα από τα στενά δρόμακα της Αθήνας για να επισκέψουν τον... υποδηματούρο τους κι άλλες που πήγαιναν με τον «Καλαθίκο» τους στο χέρι για κάνουν μιάν επίσκεψη σε κάποια φίλη τους, γιατί είχαν απόλαυση αισθάνθει την ανάγκη να φλαμάρησουν μαζί της. Σ' αυτές θα πρέπει να προσθέσουμε κι εκείνες που πήγαιναν σε κάποιο ιερό ή στον Κεραμεικό για να προσφέρουν τα «νομίζεμα» στους νεκρούς της οικογένειάς τους. Βέβαια, είναι αλήθεια, ότι από την αγορά, χώρα βασικά συγκέντρων αντρών, δεν αποφάσιζαν να περάσουν. Πάντας δεν θα συμφωνούσαν σήμερα με τον παλιό Ιταλό δικαιοδίφη Ε.Ρ. Paoli που μας εδίδασκε ότι δεν εβλεπε κανείς στην αγορά των Αθηνών γυναικες. Γιατί και εκεί ακούμ κάποιες ούχι λίγες –γυναικες εμφανίζονται: ήταν οι πωλήτριες ψωμών, οι χωρικές που ερχόντων από τους έξω από την Αθήνα δήμους για να πουλήσουν τα λαχανικά τους και τα άλλα προίοντα των περιβολίων τους ή κάποιες άλλες που πουλώντων κορδελλας ή ανθη για τα συμπόσια που θα γίνονταν τα βραδύα. Κυκλοφορούσαν ακόμη και όχι λίγες δούλες που εκτελούσαν παραγγελίες των κυρίων τους.

«Υστέρα απ' όλ' αυτά, διερωτάται κανείς, ποιες ήταν τελικώς εκείνες που ωρχές και άσθουσε παρέμεναν κλεισμένες στους γυναικώντες; Κι ύστερα, θα μπορούσε να ωρίστε κανείς στη συνέχεια, που ήσαν αυτοί οι περιφύτοι γυναικώντες για τους οποίους τόσο σύχνως γίνεταν λόγος έτσι που οι οδηγούμαστε στο νομίζουμε ότι στην Αθήνα της κλασικής εποχής υπήρχαν χώραι περιορισμού των γυναικών ανάλογα προς τα ανατολικά χαρέματα; Βέβαια σε κάποια μέγαρα υπήρχαν και χώραι που ιδιαίτεροι για τις γυναικες (ούδιγα, άγμες τυχόν αδελφές του συζύγου, θυγατρές, δούλες) όπου εργάζονταν και φρόντιζαν τα παιδιά τους οίκου. Αλλά είναι θέριο ότι στους μικρών οικιακούς της Αθήνας στους πρόποδες της Ακρόπολης κάθε άλλο παρά υπήρχε χώρα για τα πτερύγια πολυτέλειας. Μόνο όταν τα σπίτια της διπάτα –πράγμα μάλλον σπάνιο– φιένται ότι οι γυναικες κατέφευγαν, όταν έρχονταν ξένοι στο οπίτι. στον οπάνω όροφο που τότε και μόνο

«Ηγησ Προξένου». Επιτύμβια στήλη. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. 410 π.Χ.

— και προσωρινώς — ανελάμβανε το ρόλο του «γυναικών». Οι ατθίδες δεν υπήρχαν φυλακισμένες. Η διατήστωση αυτή δεν αποτελεί προσπάθεια ωραιοποίησης των τόπων απόκρισθων του τι πραγματικά συνέβαινε.

Η θέση των γυναικών της Αθήνας ενισχύοταν και από το θέμα της προικας — ένα θεσμό είναι αλλιώς αρκετά παρεχθημένο και τότε όπως και τώρα. Με τη σύσταση της προικας (που αποτελούσε ένα είδος προκαταθολής του κληρονομικού μερίδιου που θα μπορούσαν να έπιπρωναν οι θυγατέρες αν η νομοθεσία προέβλεπε και για αυτές το δικαιώμα να συμμετέχουν στην κληρονομία του πατέρα τους συγχρόνως με τους αδελφούς τους) οι γυναικες ευνοούνταν γι' αλλά μια φορά ακόμα. Με τη σύσταση της προικας, οι ατθίδες παραλήμβαναν προκαταθολικά το μεριδιό τους από τη μέλλουσα πα-

τρική κληρονομιμία ενώ οι γιοι εκαλούνταν να περιμένουν, επί πολλά συνήθως έτη, το θάνατο του φυσικού ή έξι υιοθεσίας πατέρα τους για να πάρουν την αναλογία τους. Όμως δεν ήταν μόνο αυτή η υπερεδία που η «σουσταση» της προικας πρόφερε στις ατθίδες. Είχε και την ακόλουθη λανθάνουσα χρηστότητα: οι Αθηναίοι σύζυγοι οι οποίοι είχαν, τις περισσότερες φορές, αναλώσεις για προσωπικές τους ανάκες το κεφάλαιο της προικας που είχαν πάρει κατά την ώρα του γάμου τους, γνώριζαν ότι σε περίπτωση αυστηρής συμπεριφοράς τους προς τις γυναικές τους, οι τελευταίες αυτές μπορούσαν να ζητήσουν διαδύνιο και να αποχωρίσουν από το ουσιωτικό οίκο (είναι γνωστό το δικαίωμα απολέψεως που ο νομοθέτης τους είχε παραχωρήσει). Άλλα σε τέτοια περίπτωση, οι ούνυγοι ευθύς μετά τη λύση του γάμου καλούνταν να επιστρέψουν μέ-

σα σε μικρή προθεσμία τα προικά. Αν απέρευναν να τα κάνουν οι συνέπειες ήταν βαρύτατες γι' αυτούς. Αυτά αναλογιζόμενοι οι Αθηναίοι σύζυγοι, εκείνοι ίδιοι που είχαν πάρει υψηλές προικες, προτιμούσαν να υποχωρούν στις αδύσεις των γυναικών τους και να δέχονται αγόγγυστα τη σχεδὸν αγόγγυστα τα όποια ελαττώματά τους ή και πταίσματά τους.⁴

Υστέρα δεν θα πρέπει να λημονίουν, όσοι μίλουν για τη μειονεκτική διθνεν θέση των γυναικών στην κλασική Αθήνα και τα λοιπά εν γένει κληρονομικά τους δικαιώματα πάνω στα περιουσιακά στοιχεία του οίκου. Βέβαια ισχύει πάντοτε στο χώρο του κληρονομικού δικαίου η σαφώς ανδροκρατική αρχή «κρατείν τους άρρενας και τους εξ αρρένων» όμως — και αυτό έχει νομίζει ιδιαίτερη σημασία για εμάς εδώ — ο Αθηναίος νομοθέτης δεν λημονούσε και τις γυναίκες. Δηλαδή οσακά δεν υπήρχε σε μια βαθιάδα ο κατά βάση καλούμενος άντρας, δεν καλούσαν τον άντρα της επόμενης βαθιμίδας, αλλά προηγουμένων αναζητούσαν τον κληρονόμο στο γυναικείο κλάδο της οικογένειας. Έται, πια συγκεκριμένα, όταν δεν υπήρχε ο γιος του αποθανόντα πατέρα δεν καλούσαν τον επόμενο κατά σειρά άρρενα, όπως ιως θα ήταν κατά μια απόψη φυσικό. Δηλαδή τον ομοπάτριο αδελφό του ελύσιου πατέρα (του κληρονομουμένου) αλλά προηγουμένων εστρέφονταν προς τη θυγατέρα του (ως επίκληρο) κι οπαν πάλι δεν υπήρχαν ομοπάτριοι αδελφοί του αποθανόντα δεν καλούσαν τον επόμενο άρρενα (που θα ήταν ο αδελφός του πατέρα του κληρονομουμένου) αλλά τις ομοπάτριες αδελφές του κ.ο.κ.

Δεν πρέπει, επίσης, να παραβάλλεται κανείς — γιατί και αυτό είναι, νομίζω, κατά βασικό — το ότι οι γυναικες στην Αθήνα είχαν πλήρη δικαιοτητική ικανότητα, οτι δηλαδή απολάμβαναν πλήρως το δικαίωμα να έχουν αυτές οι ίδιες περιουσίας τόσο κινητή όσο και ακίνητη. Βεβαίωνται αυτό από πλήθος κειμένων και επιγραφές. Οι γυναικες μπορούσαν, επίσης, να συναλλάσσονται ελεύθερα — είχαν, δηλαδή, αυτό που σήμερα χαρακτηρίζουμε ως δικαιοπρακτική ικανότητα. Ο παλιός περιορισμός (αυτός που εμποδίζει γυναικες και παιδιά να προβαίνουν σε δικαιοπραξίες με αντικτικές πράγματα των οποίων η αεία τους υπερβαίνειν την αεία ενως μεδίμνου κριθαριού — δηλαδή, αν δεν κάνουν κακούς υπολογισμούς, που η αεία τους έπειρνούσε τις χιλιες περίπου σημερινές δραχμές — δεν άργει να περιπέτει σε χρηματιστία. Έται στις κωμαδίες του Έλαι, και πολύ περισσότερο θέβαια σε νεώτερες πηγές,

απαντούμε γυναικές που δανείζουν και δανείζονται, που διατηρούν ταδέρνες και συναντούμε και κάποιες πλοιαρίτερες ηλικιωμένες που είναι σε θέση να καταβάλουν χρηματικά ποσά και στους νεώτερους εραστές τους ακόμη!

Μη λησμονούμε, τέλος, και τη δύναμη της γονείας τους που μόνη αυτή αρκούσε σε ορισμένες περιπτώσεις να τις προβάλλει και να τις φέρει στο προσκήνιο της τότε αθηναϊκής ζωής. Γνωστή είναι η διάταξη εκείνη κατά την οποία ο καθένας μπορούσε να διαθέσει, αν δεν είχε γιαύς γνήσιους, όπως ήθελε την περιουσία του για τον μετα το θάνατο του χρόνο. «Ομάς η διαθήκη του ήταν άκυρη αν αποδεικνύόταν ότι την είχε συντάξει ενώ υπέφερε από γεροντική ανοία ή τελούσε υπό την επίδραση φαρμάκων ή είχε παρασύρει από την επιμονή και τη γονεία κάποιας γυναικας. Ο σχετικός νόμος περιλαμβάνεται στο Δημοσθένει (46, 14). Λέει: τά έαυτού διαθέσιται είναι όπως άν έθελη, ἀν μη παιδες ώσι γνήσιοι ἀρενες, ἀν μη μανιν ή γηρως ή φαρμακων ή νόσου ενέκα ή γυναικι πειθόμενος.

Αν δηλαδή αποδεικνύοταν ότι η σύνταξη μιας διαθήκης υπήρξε αποτέλεσμα της επιρροής κάποιας γυναικάς πάνω στο διάθετο, η σχετική διαθήκη του ακυρωντάν. Η δύναμη της εξισωνόταν, κατά το παραπάνω κείμενο, με τη δύναμη ισχυρού φαρμάκου ή... αρρώστιας.

Με τις παραπάνω παρατηρήσεις μου δεν θα ήθελα να υποτηρίψω ότι η ζωή των ατθίδων εκείνων τους μαρκινών κλασικών αιώνες ήταν ιδανική. Γι' αυτό και συμφωνώ κατά θάση με τα ισχυρίζομένα από την E. Cantarella. Εκείνο που κυρίως ήθελα να τονίσω στο σημείωμά μου αυτό, είναι πως δεν θα πρέπει να αφήνεται κανείς να παρασύρεται από το γνωστό κοινό τύπο που διαμορφώθηκε κυρίως κάτια από τα λόγια του Δημοσθένειν που προανέφερε, αλλά να προσπαθεί να φωτίσει και την άλλη πλευρά του νομίματος που φαίνεται προσφέρει μηνύματα περισσότερο αισιόδοσα για τη θέση των τότε ατθίδων.

Δεν πρέπει να παραβλέπουμε χωρία ασαν λχ. τα ευθύς πιο κάτω, που δείχνουν ότι οι γυναικές παρακολουθύσαν ακόμα και την πολιτική κατόσταση της πόλης τους: επίσης και αυτές της δικαστικές αποφάσεις. Στο πρώτο από τα δύο επόμενα χωρία μιλάει η Λυσιοτράπτη⁵: Στην αρχή του πολέμου –λέει– τον πρώτο καρό υπομείναμε εμείς οι γυναικές όλα εκείνα που κάνατε οιάντρες εσείς: η γυναικεία συγκράτησης θλεπείς.... τα στραβά σας τα βλέπαμε ωστόσο...

Ρωτούσαμε.... «στου λαού τη συνέλευση σήμερα, πες μας, σαν τι απόφαση, λάβατε αντρούλη?» – να, λοιπόν, που οι «έγκλειστες» τολμούσαν να παρακολουθούν και τα λεγόμενα στην εκκλησία του δήμου και να τα σχολιάζουν πιθανόν δε και με αυτοπρότοτα.

Παρόμοια έφταναν οι ατθίδες να παρακολουθούν τα συμπούμενα και στα δικαστήρια της Αθήνας και ακόπα με περισσότερο τολμούσαν να ψεύγουν τους άντρες τους να παρασύρονται, που κατ' αυτές δεν ήσαν ορθές. Άς θυμηθούμε το χωρίο 110-111 του περιφημού λόγου του (Ψ) Δημοσθένουν Κατά Νεαρία: Καὶ τι θέλεγε καθένας από σᾶς: (τους δικαστές, ρωτάει ο εκφυγών το λόγο), φεύγοντας απ' εδώ, στη γυναικαία του ή στη θυγατρέα του (να, λοιπόν, που και οι θυγατέρες παρακολουθούσαν τις αποφάσεις των πατέρων και τους ...ελέγχων. Μιλούμε δε για νεαρότατες θυγατρές, γιατί οι ήσαν μεγαλύτερες μεγαλύτερες από δεκατεσσάρων ετών – θα είχαν, όπως συνέβαινε συνήθως, παντρεύτε και δεν θα παρέμεναν στο πατρικό οιτι). Η στη μπέρος του –συνεχίζει ο ομηλητής – αν δύστε γι' αυτήν (την περιθόρη εταιρία Νεαρία) αθωτική ψήφο: Αν σας ρωτήνων που είσαστε: (ιδού λοιπόν, ότι οι γυναικες έφταναν να παρακολουθούν και τις συνήθησες κινησίες των αδιών τους) και πείτε ειδικάζετε. Ποιόν: θα ρωτήσων μέσους. Τη Νεαρία, φυσικά θα πείτε.... Εκείνες δε, αφού ακούσαν ως ρωτήσουν: τη λοιπή την εκάμπεται: Σεις θα πείτε: την αβώνωσάμε. Τότε, λοιπόν, εκείνες που έχουν μιαλό θα οργισθούν εναντίον σας....⁶ Δεν είναι δέσποινα, μόνον αυτά τα χωρία που η ανάγνωση τους οργάνωσε στο νόμιμε τη ζωή της ατθίδων κατά την κλασική εποχή πολύ πιο προνομιακή απ' ότι μας την περιγράφουν κι απ' ότι μας την παρουσίασε η φίλη Κα Cantarella. Αλλά, νομίζω, ότι πια πρέπει να κλείσουμε το άρθρο μας, γιατί δύο κι αν η «Αρχαιολογία» είναι φιλόδεση, όμως ο χώρος της δεν είναι, δεδομένα, απεριόριστος.

Σημειώσεις

1. Βλ. μεταβού αλλων: Ev. CANTARELLA, L'ambiguo malano (Roma, 8' έκδ., 1985); Iva SAVALLI, La donna nella società della Grecia antica (Bologna, 1983) Cl. MOSSÉ, La femme dans la Grèce antique (Paris, 1983).

2. Τελευταία κυκλοφόρησαν σχετικά με το θέμα τη ποιερότεραις τα έργα των F. BUFFIERE, La pédérastie dans la Grèce antique (Paris, 1980) και B. SERGENT, L'homosexualité dans la mythologie grecque (Paris, 1984). Βλ. επίσης J. MAZEL, Les métamorphoses d'Eros. L'amour dans la Grèce antique (Paris, 1984).

3. Για να θυμηθούμε τις αποσχολήσεις της μπέρας του Επικουρου....

4. Ανάλογη ήταν και όσα συνέβαιναν στις περιπτώσεις των επικλήρων, των θυγατρέων, δηλαδή, εκείνων στους οποίες πειρερχόταν ολόκληρη η πατρική περιουσία ως κληρονομία σούσια μετά το θάνατο του πατέρα τους βρίσκονταν και χωρίς οδελφούς. Για το δικώλων αυτό της πολειτεψίας των ατθίδων ήλ. το παλιό, αλλά παντοτε αξιόλογο, έργο του BEAUCHET, Histoire du droit de la république athénienne (Paris, 1897) τόμ. A σελ. 381 επ. και τα τελευταία των A.R.W. HARRISON, The Law of Athens (Oxford, 1968), τόμ. A σελ. 40 επ. Επίσης το έργο του A.M. BISCARDI, Diritto greco antico (Milano, 1962) και ΠΑΝ. ΔΗΜΑΚΗ, Αττικό δικαίο. Το οικογενειακό δικαίο της Αθηναίας κατά τους κλασικούς χρόνους: (Εκδόση Αντ. Σάκκουλα, 8' έκδ. 1986).

5. Μετάφραση Θρ. Σταύρου.

6. Μετάφραση Θ. Παπακωνσταντίνου.

Athenian Women of the Fifth and Fourth Century BC

P. Demaki

According to the commonly accepted theory – also repeated by Eva Cantarella in her article in this issue of *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ* – women in classical Athens played a secondary role since their only social challenge was to function as simple children-producing machines.

This view is an exaggeration. Only the luxurious mansions had quarters strictly for women, an element alien to the numerous dwellings located at the foothill of Acropolis.

The Athenian daughters were endowed in advance with a share from the future paternal legacy as opposed to the sons who received their share after their father's death. The obligation of the husband to return the dowry in case of divorce dictated to the Athenian men to adopt a more flexible and tolerant attitude towards their wives' shortcomings and mistakes. Furthermore, one must take into consideration that women in Athens had the right to owe any kind of property and estate and to make business and transactions. Thus, women, who lend or borrow, who keep taverns or discuss with their husbands and make comments on the issues brought to the ecclesia or court, are mentioned in fifth and fourth century texts.

It is true that the woman's life in classical Athens was not ideal. However, since each coin has two sides we must also try to study and elucidate the other side, which seems to be engraved with more optimistic messages as regards the position of women in the Athenian society.